

Η ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ MARCUSE-HEIDEGGER: 1947-1948

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ι ΔΥΟ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΤΙΣ ΟΠΟΙΕΣ απέστειλε ο Marcuse στον Heidegger κατά τη διάρκεια των ετών 1947 και 1948, που δημοσιεύονται στη συνέχεια, αντιπροσωπεύουν ένα από τα σημαντικότερα μέρη των μαρκουζιανών κειμένων που δεν δημοσιεύτηκαν μέχρι σήμερα, κυρίως για τη μεγάλη ιστορική, θεωρητική και πολιτική σημασία την οποία έχουν.

Η συλλογή της αλληλογραφίας Marcuse-Heidegger μου παραδόθηκε από τη χήρα Erica Shereover-Marcuse στο Oakland το καλοκαίρι του 1984, μαζί με άλλο υλικό (χειρόγραφα, συνεντεύξεις, μαθήματα, κ.λπ.), που στη συνέχεια απετέλεσε το «Αρχείο Marcuse» στη Φραγκφούρτη. Οι κληρονόμοι Marcuse θεώρησαν τελικά χρήσιμο, στα πλαίσια μιας ιδεατής συνέχισης της Κριτικής Θεωρίας για την Κοινωνία, να δωρήσουν τα κληροδοτήματα του φιλοσόφου στην πόλη της Φραγκφούρτης όπου έχουν ήδη ετοιμαστεί τα αρχεία Adorno/Benjamin και Horkheimer/Pollock.

Οι επιστολές που δημοσιεύονται στο τεύχος αυτό είδαν το φως της δημοσιότητας για πρώτη φορά στη Γερμανία το 1985 στην επιθεώρηση «Pflasterstrand» (4-17.5.1985, v. 209, pp. 43-44), με την ευκαιρία των σαράντα χρόνων της νίκης επί του ναζισμού και με πολεμική διάθεση απέναντι στην επίσκεψη των Reagan και Kohl στο ναζιστικό κοιμητήριο των S.S. στο Bitburg, καθώς επίσης και για να παρουσιαστούν οι θέσεις δημιουργών όπως οι Marcuse, Adorno και Horkheimer σ' ό,τι αφορούσε τη χιτλερική δικτατορία, αλλά και την ιστορική πορεία της Γερμανίας μετά τον πόλεμο. Οι δύο αυτές επιστολές απέκτησαν σπουδαιότητα και μάλιστα καθοριστική στο περιβάλλον μιας ευρύτατα διαδε-

δομένης συζήτησης-αμφισβήτησης μεταξύ των ιστορικών, που είχε επικεντρωθεί από το ένα μέρος στα ζητήματα του «περιορισμού της ευθύνης» των Γερμανών σχετικά με το παρελθόν τους, και από το άλλο μέρος στην απόπειρα να εξομοιωθούν «όλοι» οι Γερμανοί, σαν «θύματα» του ναζισμού, δίχως να γίνεται καμιά διάκριση. Αλλά με τη δημοσίευση του βιβλίου του χιλιανού Victor Farias για τον πολιτικό Heidegger, η επικοινωνία του Marcuse με τον πρώην καθηγητή του αποτελεί πλέον αναγκαία αναφορά για κείνον που θέλει να πραγματεύεται τέτοια ζητήματα. Τελικά μας δίδεται η ευκαιρία να εξετάσουμε περισσότερο τη θέση που κρατά ο Heidegger για τα ναζιστικά παραπτώματά του και συγχρόνως να εκτιμήσουμε θεωρητικά τη συνολική πνευματική σχέση που υπάρχει μεταξύ των δύο φιλοσόφων. Κυρίως με την άμεση και καθοριστική μορφή της ιστορικής μαρτυρίας, αυτή η αλληλογραφία ρίχνει φως στην κριτική στάση του Marcuse απέναντι στον θεωρητικό του Φράιμπουργκ, από τον οποίο, με τις εμπειρίες αυτές, απομακρύνεται οριστικά, τόσο όσον αφορά τη θεωρητική πλευρά όσο και την ανθρώπινη και την πολιτική πλευρά.

Έχει προβλεφθεί, μελλοντικά, η έκδοση ενός τόμου ειδικά αφιερωμένου στη σχέση Marcuse-Heidegger, βασισμένη στα διάφορα διαθέσιμα υλικά του αρχείου. Στο μεταξύ η Erica Shereover-Marcuse πέθανε μετά από μακρά και επώδυνη ασθένεια. Εδώ θέλω να σας θυμίσω ότι υπήρξε μια αμερικανίδα που συμμετείχε ενεργά στο τέλος της δεκαετίας του 1960 στη φοιτητική αμφισβήτηση, η οποία περιφρούρησε τα μαρκουζιανά χειρόγραφα για να τα επιστρέψει ξανά μέσω του ινστιτούτου του Αρχείου Marcuse στη Φραγκφούρτη.

Barbara Brick

Αρχείο Marcuse, Φραγκφούρτη

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

28 Αυγούστου 1947
4609 Chevy Chase Blvd.
Washington 15, D.C.

Αγαπητέ κύριε Heidegger

εδώ και αρκετό καιρό σκεφτόμουν αυτό που εσείς είπατε κατά τη διάρκεια της

επίσκεψής μου στο Todtnauberg¹, και πάνω σ' αυτό επιθυμώ να Σας απαντήσω ανοικτά.

Μου είπατε ότι είχατε διαχωρίσει απολύτως τη θέση σας από το ναζιστικό καθεστώς ήδη από το 1934, ότι κατά τη διάρκεια των μαθημάτων σας κάνατε εξαιρετικά κριτικές παρατηρήσεις και ότι επιτηρηθήκατε από την Γκεστάπο. Δε θέλω να αμφισβητήσω τα λόγια Σας. Αλλά παραμένει οπωσδήποτε αδιαμφισβήτητο το γεγονός ότι Εσείς το 1933-34² είχατε ταυτιστεί στενότερα με το καθεστώς, σε σημείο να φαίνεσθε έως σήμερα στα μάτια των πολλών σαν ένας από τους πιο απόλυτους πνευματικούς υποστηρικτές του καθεστώτος. Οι λόγοι Σας, κείμενα και πράξεις αυτής της περιόδου, αποτελούν απόδειξη. Εσείς δεν τα ανακαλέσατε ποτέ δημόσια, ούτε καν μετά το 1945. Δε διωρη-

1. Η επίσκεψη του Marcuse έγινε στο φημισμένο καταφύγιο του Heidegger στο Todtnauberg τους πρώτους μήνες του 1947. Είναι η πρώτη φορά που ο Marcuse επιστρέφει στην Ευρώπη, μετά την εξορία του που άρχισε το 1933 στην Ελβετία και συνεχίστηκε στη Νέα Υόρκη. Έρχεται με την ιδιότητα του μέλους του «Γραφείου Στρατηγικών Υπηρεσιών» (OSS), μετά την εγκατάσταση των συμμαχικών στρατευμάτων και την πολιτικο-στρατιωτική δομή που προτείνει για την οργάνωση της πάλης εναντίον του ναζισμού στην Ευρώπη. Οι προσδοκίες του Marcuse για τη δυνατότητα να έχει η μεταναζιστική Γερμανία ένα δημοκρατικό μέλλον αναμφίβολα είναι πολλές, γι' αυτό και η «πολιτικο-φιλοσοφική» αντιπαράθεση είναι τόσο πιο σκληρή όσο και οι ελπίδες του διαψεύδονται.

Η συνάντηση-σύγκρουση μεταξύ Marcuse-Heidegger, και στη συνέχεια η ανταλλαγή των επιστολών, ανέβασαν τον τόνο και το περιεχόμενο, ενώ υπήρξε η τελευταία φορά που ο ένας συνάντησε τον άλλο. Τελικά, κατά τη διάρκεια μιας συνέντευξης που παρεχώρησε στον Frederick Olafson στις 4 Μαΐου 1947 γύρω από τη σχέση του με τη χαιντεγκεριανή φιλοσοφία (στο: "Fenomenologia e Scienze dell' Uomo", 1986, κ.4, pp. 177-188), ο ίδιος ο Marcuse βεβαιώνει ότι μπορεί να μιλήσει με μια κάποια σιγουριά για την εμπλοκή και

τη συνενοχή του Heidegger με το ναζιστικό καθεστώς «επειδή συζήτησα μ' αυτόν μετά τον πόλεμο». Ο Marcuse προσθέτει ότι «δε γνωρίζω πιά τίποτα γι' αυτόν από το 1947», μαρτυρώντας έτσι ακόμα μια φορά την οριστική θεωρητική και προσωπική ρήξη με τον Heidegger. Βλέπε επίσης H. MARCUSE, *Enttäuschung*, στο G. NESKE, *Erinnerungen an Heidegger*, Neske, Pfullingen 1977, pp. 162-163.

2. Εδώ ο Marcuse αναφέρεται φυσικά στο λόγο: *Die Selbstbehauptung der deutschen Universität* (Frankfurt a.M., Klostermann, 1983) που εκφώνησε ο Heidegger στις 27.5.1933 με την ιδιότητα του νέου πρύτανη του Πανεπιστημίου Φράϊμπουργκ — και με ιδιαίτερο τρόπο για τη σύγκρουση μεταξύ ιδεότητας του πνεύματος και του πετρωμένου της χιτλερικής δύναμης. Τελικά ο Heidegger διαβεβαίωνε ότι: «Ο πνευματικός κόσμος ενός λαού δεν είναι η υπερδομή ενός πολιτισμού, ακόμη λιγότερο το οπλοστάσιο με γνώσεις και αξίες που μπορούν να είναι χρήσιμες, αλλά είναι η δύναμη της πιο βαθιάς συντήρησης των δυνάμεών του που συνδέονται με το αίμα και τη γη, ως δύναμη της βαθύτερης κινητοποίησης και του πιο μεγάλου ξεσηκωμού της ύπαρξής του» (όπ. π. p. 14). Ο Χίτλερ, ο Führer, ήταν λοιπόν ο «νόμος» «της σημερινής και μελλοντικής γερμανικής πραγματικότητας».

ρύξατε ποτέ δημόσια ότι φθιάσατε σε διαφορετικά συμπεράσματα από κείνα που είχατε εκφράσει το 1933-34 και θέτατε σε εφαρμογή με τη δραστηριότητά Σας. Παραμείνατε στη Γερμανία μετά το 1934 παρά τη δυνατότητα να βρείτε οπουδήποτε στο εξωτερικό, ένα χώρο για δράση. Ποτέ δεν καταγγείλατε δημόσια ούτε μία από τις δραστηριότητες και τις ιδεολογίες του καθεστώτος. Ακόμη και σήμερα ταυτίζεσθε με το ναζιστικό καθεστώς. Πολλοί από μας περίμεναν για καιρό ένα Σας λόγο, ένα λόγο που θα Σας απελευθέρωνε καθαρά και οριστικά απ' αυτή την ταυτοποίηση, ένα λόγο που θα εξέφραζε την αληθινή, σημερινή άποψή Σας γι' αυτό που συνέβη. Εσείς δεν προφέρατε ποτέ έναν παρόμοιο λόγο — τουλάχιστο δεν έγινε ποτέ γνωστό έξω από το ιδιωτικό Σας περιβάλλον. Εγώ — και πάρα πολλοί άλλοι — Σας θεωρούσαμε φιλόσοφο και διδαχθήκαμε τα πλείστα όσα από Εσάς. Αλλά δεν μπορούμε να διαχωρίσουμε τον φιλόσοφο και τον άνθρωπο Heidegger — αυτή η διάκριση βρίσκεται σε αντίθεση με την ίδια τη φιλοσοφία Σας. Ένας φιλόσοφος μπορεί να εξαπατηθεί στο πολιτικό πεδίο³ τότε εκθέτει δημόσια το λάθος του. Αλλά δεν μπορεί να εξαπατηθεί από ένα καθεστώς που δολοφόνησε εκατομμύρια Εβραίους, απλώς επειδή είναι Εβραίοι, που μετέβαλε τον τρόπο σε ομαλή κατάσταση και που αντέστρεψε στο αιματηρό αντίθετό του κάθε τι που πραγματικά συνδεόταν με την έννοια του Πνεύματος, την ελευθερία και την αλήθεια. Ένα καθεστώς που σε όλα και για όλα υπήρξε η θανάσιμη καρικατούρα της όποιας δυτικής παράδοσης την οποία Εσείς εκθέσατε και υπερασπιστήκατε τόσο επίμονα. Ακόμη κι αν το καθεστώς δεν υπήρξε η καρικατούρα, αλλά η πραγματική εκπλήρωση αυτής της παράδοσης, ακόμη και τότε δεν υπήρξε κάποια πλάνη. Οφείλατε να κατηγορήσετε ολόκληρη την παράδοση και να την αρνηθείτε... Έπρεπε αληθινά να εισέλθετε στην ιστορία του Πνεύματος μ' αυτό τον τρόπο; Κάθε απόπειρα να πολεμηθεί μια τέτοιου είδους κοσμική παρεξήγηση, ναυαγεί μπροστά στη γενικότερη άρνησή μας να ασχοληθούμε στα σοβαρά μ' ένα ναζιστή ιδεολόγο. Η κοινή ανθρώπινη νόηση (και η πνευματική επίσης) που εκδηλώνει αυτή την αντίσταση, αρνείται να δει σε Σας ένα φιλόσοφο, αφού θεωρεί ότι η φιλοσοφία και ο ναζισμός δεν μπορούν να συμφιλιωθούν. Και για τη μια και για τον άλλο έχει διαμορφωθεί αυτή η πεποίθηση. Ακόμα μια φορά: Εσείς μπορείτε να πολεμήσετε την ταυτοποίηση του προσώπου Σας και του έργου Σας με το ναζισμό (και μ' αυτό τον τρόπο τον αφανισμό της φιλοσοφίας Σας) — και μόνο τότε θα μπορούσαμε να πολεμήσουμε αυτή την ταυτοποίηση — μονάχα όταν Εσείς ομολογήσετε δημόσια τη μεταμόρφωσή Σας και τη μεταστροφή Σας.

Αυτή την εβδομάδα θα σας αποστείλω ένα δέμα³. Οι φίλοι μου είναι αντί-

3. Επρόκειτο για ένα δέμα που περιείχε είδη τροφίμων και προοριζόταν για τα συμμαχικά

θετοι με την ενέργειά μου αυτή, κατηγορώντας με ότι βοηθώ έναν άνθρωπο που ταυτίστηκε με ένα καθεστώς που έστειλε στους θαλάμους αερίων εκατομμύρια ομοθρώσκων μου (τελικά για να αποφευχθούν παρεξηγήσεις, επιθυμώ να παρατηρήσω ότι όχι μόνο ως Εβραίος, αλλά και για λόγους πολιτικούς, κοινωνικούς και ως διανοούμενος, υπήρξα από την αρχή αντιναζιστής και θα ήμουν ακόμη και στην περίπτωση εκείνη που θα γεννιόμουν ένας «καθαρός άρειος»). Εναντίον αυτής της επιχειρηματολογίας δεν έχω τίποτα να πω. Συνειδητά πήρα την απόφαση να στείλω ένα δέμα στον άνθρωπο κοντά στον οποίο σπούδασα από το 1928 ως το 1932⁴. Έχω επίγνωση του γεγονότος ότι πρόκειται για μια κακή απόφαση. Ο φιλόσοφος του 1933-34 δεν μπορεί να διαφέρει εντελώς από εκείνον του 1933, ακόμη λιγότερο από τη στιγμή κατά την οποία Εσείς θεμελιώσατε φιλοσοφικά κι εκφράσατε με ενθουσιασμό την υπεράσπιση του ναζιστικού Κράτους και του Führer⁵.

Herbert Marcuse

στρατεύματα.

4. 1928-1932: τα χρόνια αυτά ο Marcuse μεταφέρεται από το Βερολίνο στο Φράμπουργκ για να σπουδάσει φιλοσοφία κοντά στον Heidegger. Ο Marcuse δείχνει την ικανότητά του με μια μελέτη με θέμα: *Η οντολογία του Hegel και η διαμόρφωση μιας θεωρίας για την ιστορικότητα*, αλλά σαν Εβραίος και μαρξιστής, ήδη από το 1932 είχε ελάχιστες δυνατότητες για να επιτύχει μια έδρα σαν καθηγητής. Αποφασίζει λοιπόν να δημοσιεύσει την εργασία του για τον Hegel ανεξάρτητα από την επιδίωξή του να γίνει ελεύθερος υφηγητής. Ο Heidegger σταματά την επαγγελματική του επιδίωξη, αποκαλύπτοντας τις αθεράπευτες πλέον θεωρητικές και πολιτικές αντιθέσεις ανάμεσα στο μαθητή και το δάσκαλο. Ο Marcuse αποφασίζει τότε να μεταφερθεί στη Φραγκφούρτη, όπου με τη μεσολάβηση του Kurt Riezler, και το ενδιαφέρον

του ίδιου του Husserl, αποκτά επαφές με το "Institut für Sozialforschung" του οποίου διευθυντής ήταν ο Horkheimer.

5. Ο Marcuse αναφέρεται σχεδόν σίγουρα σ' όσα έγραψε ο Heidegger στην *Freiburger Studentenzeitung* της 10 Νοεμβρίου 1933: «Οι κανόνες της ύπαρξής μας δεν είναι οι επιστήμονες και οι ιδέες. Ο Führer προσωπικά, και μόνο αυτός, είναι η σημερινή και μελλοντική γερμανική πραγματικότητα και ο νόμος της». Αυτή την τοποθέτηση είχε παρουσιάσει ο Marcuse το 1934 στο δοκίμιο «Η πάλη ενάντια στο φιλελευθερισμό στην ολοκληρωτική αντίληψη του Κράτους», σαν παράδειγμα της πολιτικοποίησης του υπαρξισμού, που «γίνεται η θεωρία της αρνητικής δικαιολόγησης αυτού που δεν μπορεί πια να αιτιολογηθεί» (H. Marcuse, όπ. π., στο *Cultura e societa*, Einaudi, Torino 1969, p. 30).

13 Μαΐου 1948
4609 Chevy Chase Blvd.
Washington 15, D.C.

Αγαπητέ κύριε Heidegger

για πολύ καιρό δεν αποφάσιζα αν έπρεπε να απαντήσω στην Επιστολή Σας της 20-1^η. Έχετε δίκιο: μια συνομιλία με ανθρώπους που δεν βρίσκονται πια στη Γερμανία από το 1933 είναι προφανώς πολύ δύσκολη. Θεωρώ ωστόσο ότι το ζήτημά μας δε συνίσταται στο να ερευνήσουμε την άγνοιά μας για τις γερμανικές σχέσεις κάτω από το φασισμό. Γνωρίζουμε τις σχέσεις αυτές πολύ καλά — και ίσως πολύ καλύτερα από τους ανθρώπους στη Γερμανία. Η άμεση επαφή που είχα με πολλούς από τους ανθρώπους αυτούς το 1947, με έπεισε εκ νέου γι' αυτό. Ούτε μπαίνει θέμα ότι εμείς «κρίναμε το ξεκίνημα του εθνικοσοσιαλιστικού κινήματος αρχίζοντας την κριτική από το τέλος του». Γνωρίζαμε, και ο ίδιος το διαπιστώνω ακόμα, ότι η αρχή περιείχε ήδη το τέλος, ήταν το τέλος. Η δυσκολία για να γίνει η συνομιλία νομίζω ότι βρίσκεται πολύ περισσότερο στο γεγονός ότι οι άνθρωποι στη Γερμανία ήσαν εκτεθειμένοι στην ολική διαφθορά κάθε ιδέας και συναισθήματος, ότι πάρα πολλοί αποδέχονταν πολύ ευχαρίστως την κατάσταση αυτή. Διαφορετικά δεν εξηγείται το γεγονός ότι Εσείς, ο οποίος πέτυχε να κατανοήσει τη δυτική φιλοσοφία όπως κανείς άλλος, μπορέσατε να δείτε στο ναζισμό «μια πνευματική ανανέωση όλης της ζωής» και μια «σωτηρία της δυτικής Ύπαρξης από

6. Πρόκειται για την επιστολή που ο Heidegger έστειλε στον Marcuse στις 20.1.1948, γραμμένη με το χέρι με χαρακτηρισές γοτθικούς. Η επιστολή βρίσκεται στο «Αρχειο-Μαρκουίτσε» στη Φραγκφούρτη. Παρά την απαγόρευση της οικογένειας Heidegger να δημοσιεύονται ανέκδοτα κείμενα, ωστόσο αυτή η επιστολή έγινε γνωστή από τον Hugo Ott, *Martin Heidegger. Unterwegs zu seiner Biographie*, Campus, Frankfurt a.M. 1988: «Σε ότι αφορά το 1933: περίμενα από τον εθνικοσοσιαλισμό μια πνευματική ανανέωση όλης της ζωής, μια επανασυμφιλίωση των κοινωνικών αντιθέσεων και μια σωτηρία της δυτικής Ύπαρξης από τους κινδύνους του κομμουνισμού. Τις σκέψεις αυτές εξέφρασα στο λόγο μου για την Πρωτανεία, σε μια συνέντευξη με

θέμα “Η ουσία της ύπαρξης” και σε δύο λόγους προς τους κληρικούς και τους φοιτητές αυτού του Πανεπιστημίου. Σ' αυτό να προστεθεί επίσης ένα εκλογικό μηχανόγραφο 25-30 σειρές, δημοσιευμένο στη φοιτητική εφημερίδα μας. Για το λόγο αυτό θεωρώ σήμερα κάποιες βεβαιώσεις σαν παρεκτροπή. Αυτό είναι όλο». (Ott, όπ.π. p. 163). Μ' ένα τόσο περισσότερο κρυπτικό και τυπικό, που δεν εστερείτο υπεκφυγών και βαθύτερων ασυμφωνιών, ο Heidegger επιβεβαιώνει εδώ όσα έγραψε το 1945, αμέσως μετά τη συνθηκολόγηση της Γερμανίας, στο λόγο για την Πρωτανεία *Σκέψεις και γεγονότα*.

7. Οι περιχοπές τις οποίες θέτει εντός εισαγωγικών ο Marcuse, προέρχονται από την επιστολή απάντησης του Heidegger.

τους κινδύνους του κομμουνισμού» (που αποτελεί ιδρυτικό μέρος και ουσιαστικό αυτής της 'Υπαρξης!). Αυτό δεν είναι ένα πολιτικό πρόβλημα, αλλά πνευματικό —θα παρατηρούσα ότι πρόκειται για ένα πρόβλημα γνώσης, αλήθειας. Εσείς, ο φιλόσοφος, ανταλλάξατε το ξεπούλημα της δυτικής 'Υπαρξης με την ανανέωσή της; Δεν ήταν ήδη φανερό αυτό το ξεπούλημα σε κάθε λόγο των «αρχηγών», σε κάθε χειρονομία και δράση των SA πολύ πριν το 1933; Αλλά τώρα επιθυμώ να αναφερθώ σ' ένα τμήμα μόνο της επιστολής Σας, αφού η σιωπή μου θα μπορούσε να θεωρηθεί ως αποδοχή:

Γράφετε ότι όλα όσα επιβεβαιώνω για την εξαφάνιση των Εβραίων, ισχύουν και για τους συμμάχους, αν στη θέση των «Εβραίων» βάλουμε τους «Ανατολικο-γερμανούς». Με αυτή τη βεβαίωση δεν τοποθετήσατε Εσείς έξω από τη διάσταση εκείνη, στα πλαίσια της οποίας μπορεί ακόμα να διεξαχθεί μια συζήτηση μεταξύ των ανθρώπων, δηλαδή έξω από το Λόγο; Επειδή μονάχα όταν τοποθετηθείτε εξ ολοκλήρου έξω από αυτή τη «λογική» διάσταση, είναι δυνατό να εξηγηθεί, να γίνει συμπαθές, να αποκτήσει νόημα ένα έγκλημα, διαβεβαιώνοντας ότι άλλοι θα μπορούσαν να πράξουν κάτι ανάλογο. Ακόμη περισσότερο: πώς είναι δυνατό να τίθεται στο ίδιο επίπεδο ο βασιανισμός, ο ακρωτηριασμός και η εκμηδένιση εκατομμυρίων ανθρώπων, με τη βίαιη μεταφορά εθνικών ομάδων, στη διάρκεια της οποίας δεν επαληθεύτηκε κάποιο από αυτά τα εγκλήματα (εκτός από μερικές έκτακτες περιπτώσεις);⁸ Ο κόσμος όπως παρουσιάζεται σήμερα, σα να επρόκειτο για τη διαφορά μεταξύ των ναζιστικών στρατοπέδων συγκέντρωσης και των εξοριών και τον εγκλεισμό στα ψυχιατρεία κατά την περίοδο που ακολουθεί τον πόλεμο, αποτελεί επίσης ολόκληρη τη διαφορά μεταξύ ανθρωπισμού και απανθρωπισμού. Με βάση την επιχειρηματολογία Σας, οι σύμμαχοι θα έπρεπε να διατηρήσουν το Auschwitz και το Buchenwald, με όλα όσα συνέβαιναν εκεί, για τους Ανατολικο-γερμανούς και τους ναζιστές και τότε θα επιστρεφόταν ο λογαριασμός! Αλλά αν η διαφορά μεταξύ απανθρωπισμού και ανθρωπισμού περιορίζεται σ' αυτή την παράλειψη, τότε αυτό είναι το παγκόσμιας σημασίας λάθος του ναζιστικού συστήματος, που πρώτο απέδειξε στον κόσμο τι μπορεί να κάμει στον άνθρωπο, μετά από δύο χιλιάδες χρόνια δυτικής 'Υπαρξης. Έτσι φαίνεται ότι ο σπόρος έπεσε σε γόνιμο έδαφος: ίσως ζούμε ακόμα την αποπεράτωση του έργου που άρχισε το 1933. Εάν Εσείς το θεωρείτε ακόμα ως «ανανέωση», εγώ δεν το θεωρώ!⁹

8. Ο Marcuse χρησιμοποιεί εδώ την εμφατική έκφραση, *Führer*, αντί του *Führer*.

9. Ο Marcuse αναφέρεται στις εξορίες και στη βίαιη έξοδο, που υπέστησαν ορισμένες

εθνικές ομάδες με την προώθηση της Κόκουνης Στρατιάς (1944-1945).

10. Ο φόβος ότι ο βαρβαρισμός μπορούσε ακόμα να συνεχίζεται και να διαιωνίζεται κά-

Με τις καλύτερες ευχές

Herbert Marcuse

Αρχείο «Herbert Marcuse», Φραγκφούρτη

Copyright ©

Erica Shereover-Marcuse και Peter Marcuse

τω από άλλες μορφές, θα είναι μια από τις κυριότερες ενασχολήσεις, που θα σημαδεύουν ολόκληρη τη μαρκουζιανή παραγωγή μετά τον πόλεμο, ως τις απαισιόδοξες σκέψεις για τους κινδύνους της ατομικής εποχής στον Μονοδιάστατο άνθρωπο.

Απόδοση στην ελληνική: Κωνστ. Αντ. Κατσουρός

